

Molnár Csaba, 2017. január 4.

Dávidék Góliáték ellen

Tudósokon nyereszkednek, összefognak ellenük

Sokadik forradalmukat indították a napokban az egyetemek és a kutatóintézetek a tudományos kommunikáció felett egyeduralmat gyakorló, profitéhes kiadók, jelen esetben az Elsevier ellen. E cégek, miközben a tanulmányokat író kutatóknak egy fillért sem juttatnak bevételeikből, évről évre tovább emelik már egyébként is szürreálisan magas előfizetési díjaikat. A tudósok sokáig tehetetlenek voltak, hiszen egész karrierjük függ attól, hogy cikkeik megjelennek-e a legjobbnak tartott folyóiratokban, és azokat mások el is olvassák. Most Németországban bojkottot hirdettek sok egyetemen, megtagadták az összes előfizetés meghosszabbítását, az eredmény azonban kétséges.

2017. január 1-től a *Göttingeni Egyetemen* – ahogy hatvan másik németországi kutatóintézetben is – várhatóan nem lesznek hozzáférhetőek az Elsevier kiadó által megjelentetett folyóiratok cikkei. (...) A Göttingeni Egyetem könyvtárának munkatársai örömmel adnak további tájékoztatást, és ajánlanak alternatív szolgáltatásokat – ezt a körlevelet hozta nyilvánosságra az egyik legpatinásabb német egyetem könyvtára egy hónapja. Akkor ugyanis már sejteni lehetett, hogy a német rektori konfe-

rencia által életre hívott, hatvan egyetemet és kutatóintézetet tömörítő konzorcium nem fog év végéig megállapodni az Elsevier kiadóval. Így életbe fog lépni a korábbi, először talán csak fenyegetésnek szánt elhatározásuk, miszerint januártól nem hosszabbítják meg a kiadó összes tudományos lapjának előfizetését (ez több ezer folyóiratot jelent).

Persze a folyóiratok már megjelent nyomtatott példányai továbbra is a könyvtár raktáraiban maradnak. De manapság a kutatók a legritkább esetben zarándokolnak el a könyvtárba, hogy papíron olvassák el a közleményeket. Ehelyett az interneten elérhető adatbázisokban keresgélnek, és onnan töltik le a cikkeket. Csakhogy az internetes archívumok (már a legálisak) természetesen nem ingyenesek, így aki lemondja az előfizetését, az nemcsak a jövőbeli számoktól, hanem minden számtól elesik. Ez történt néhány napja Németországban. Arról egyelőre nem érkeztek hírek, hogy a legnagyobb egyetemeken dolgozó kutatók ezrei hogyan oldják meg e nehézségeket.

A tudományos folyóiratok rendszere évek óta válságban van. A nagy kiadók igyekeznek fenntartani monopolhelyezetüket, eközben pedig alig indokolható, jellemzően negyven százalékos profitrátaival dolgoznak. Hogy képet alkothassunk, mekkora költséget rónak a folyóirat-előfizetések a könyvtárakra, itt egy példa: a *Coordination Chemistry* című kémiai szaklap évi 24 számáért 11 367 dollárt, vagyis több mint hárommillió forintot kell fizetni. A kiadók csak akkor fogadnak el cikket a kutatóktól, ha azok szerződésben vállalják, hogy minden szerzői jogukról lemondanak a kiadó javára. Mindezt semennyi pénzt nem kapnak, sőt sok esetben még nekik kell fizetniük. Mégpedig euróezreket, ha például színes ábrákat akarnak mellékelni a cikkükhöz, vagy ha azt szeretnék, hogy a többi kutató ingyen elolvashassa azt.

Ez utóbbi módszert open accessnek [nyílt hozzáférésnek] nevezik. Az open accessnek van egy másik változata is, a repozitóriumi önarchiválás. Az utóbbi években tömegével jelentek meg olyan

(általában csak online elérhető) lapok, amelyek az open access paradigmát követik. Pénzt (jellemzően ezer-háromezer eurót) kérnek a kutatóktól, ennek fejében a megjelent tanulmányokat onnantól kezdve bárki szabadon letöltheti. Csakhogy – ahogy az új üzleti struktúrák gyermekéveiben lenni szokott – e világnak is vannak nyereszkesedői. Naponta kapok olyan spam emaileket, amelyekben meghívnak, hogy publikáljam a legkülönfélébb (általam távolról sem ismert) tudományterületeken születő tanulmányaimat a sok ezer nevesincs „újság” hasábjain – természetesen nem ingyen. Ugyanakkor ma már vannak elismert – és a cikket elfogadás előtt szigorú szakmai kontrollnak alávető – open access folyóiratok is, a legnagyobb a PLOS ONE, illetve a klasszikus folyóiratokon belül is lehet vásárolni nyílt hozzáférést a saját tanulmányainkhoz. Látható, hogy az eddig a monopolhelyzetükkel gátlástalanul visszaélő kiadók érzik a változó idők szelét, és igyekeznek megtalálni számításukat az esetleges új világban is.

– Nem mondhatom, hogy elégedett lennék a tudományos folyóiratok jelenlegi rendszerével. Elsősorban könyvtári vezetőként, másodsorban kutatóként is látom a visszásságait – mondja *Holl András*, az *Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Könyvtár és Információs Központ* informatikai főigazgató-helyettese. – A folyóirat-kiadás jelenlegi módja a kutatók többsége számára valószínűleg kényelmes, de legalábbis használható, viszont a kutatóintézetek és könyvtáraik számára hatalmas nehézséget jelentenek az egyre növekvő és minden pénzügyi keretet szétfeszítő előfizetési díjak. A jelenlegi állapot a tudománymenedzsment szintjén egyértelműen elviselhetetlen.

A helyzet tarthatatlanságára jellemző, hogy korábban már a *Harvard Egyetem* is bejelentette, hogy képtelen fizetni az egekbe növekvő előfizetési díjakat. Sok kutató ahelyett, hogy a munkahelye által elő nem fizetett lapok cikkeiért egyenként harminc-negyven dollárt fizetne, a Göttingeni Egyetem által is említett „alternatív szolgáltatásokhoz” fordul (bár természetesen az egyetem biztosan nem így értette ezt). A legnépszerűbb alternatíva a Sci-Hub, egy illegálisan – vagy ahogy a legtöbb kutató vélekedik róla, polgári engedetlenséggel – működő tudományos adatbázis. Az orosz és volt szovjet tagállamokban lévő szervereken működő honlapról ingyen lehet letölteni (szerzői jogokat sértve) a fizetős cikkeket is. Sok ezer önkéntes támogatja a Sci-Hubot, olyan kutatók, diákok, akik munkahelyükön hozzáférnek a fizetőfal mögé rejtett folyóiratokhoz, és onnan tömegével töltik le és

töltik föl a Sci-Hubra a cikkeket. Bár ez törvénytelen, alig találni olyan kutatót, aki morálisan elítélné ezt a gyakorlatot. A Science felmérése szerint szinte az egész világ használja – és ez a tudomány fejlődése révén az egész emberiség javára válik. Ugyanakkor nem lehet hosszú távú megoldásnak tekinteni egy törvénytörő szolgáltatást.

Ha a gazdagnak tartott nyugati országokban ekkora problémát okoznak a folyóiratok elszabadult árai, elképzelhetjük, hogy milyen nehéz helyzetben vannak a magyar intézmények. A magyar egyetemeken az MTA Könyvtár által működtetett *Elektronikus Információs Szolgáltatás Nemzeti Program (EISZ)* révén érhetőek el a nagy tudományos cikkadatbázisok (no, korántsem az összes lényeges folyóirat cikkei, és rengeteg jelentéktelen is, hiszen az előfizetéseket csomagban árulják). Az előfizetés elképesztő összegbe kerül. Az MTA Könyvtár jelentése szerint az EISZ-en elérhető adatbázisok éves előfizetésére fordítható keret a 2016. évi költségvetésben 2 568 608 041 forint volt.

Holl András szerint ez a helyzet nemcsak a szegényebb kelet-európai intézményekre igaz, hanem általános az egész világon. Bár természetesen az amerikai vagy angol egyetemeken több pénz jut folyóirat-előfizetésre (is), de ott sokkal tudatosabban tervezik a kutatás finanszírozását. Magyarul sokkal jobban megnézik, hogy mire fordítják a költségkeretet. E hozzáállás magyarázza részben azt is, hogy miért érnek el sok tekintetben jobb eredményeket például az egyetemi rangsorokban. Emellett szakmai, politikai, pénzügyi erejük tudatában úgy érzik, hogy ők jobb eséllyel indulnak a kiadókkal folytatott ártárgyalásokon.

A német bojkottot is abban a hiszemben indították, hogy az Elsevier sokáig már csak presztízs okból sem engedheti meg magának, hogy örökre megszakítsa a kapcsolatot a német egyetemekkel. Mifelénk a tudomány vezetői (talán jogosan) sokkal szkeptikusabbak a tekintetben, hogy efféle tiltakozóakciónak lenne-e esélye a nagy multinacionális kiadókkal szemben. Bár a két és fél milliárd forint hatalmas összeg, a tőzsdén jegyzett Elsevier részvényesei számára alig keltene feltűnést, ha holnap lemondanánk mindent. Pedig vannak részben sikeres példák az ilyen bojkottfenyegetésekre. A *Nature* tudósítása szerint 2015-ben a holland egyetemek részsikereket értek el az Elsevier ellen, amikor ők is a teljes lemondással próbálták nyomást gyakorolni a kiadóra. Ott az lett a kompromisszum, hogy 2018-tól az Elsevier folyóiratokban

megjelent holland tanulmányok harminc százaléka pluszköltség nélkül nyílt hozzáférésűvé válik.

– Csak nagyon szigorú feltételek mellett lenne esélye egy hasonló magyar fellépésnek a nagy tudományos kiadókkal szemben. Nekem a holland tárgyalásokat vezető egyetemi elöljáró mondta nemrégiben, hogy csak akkor érhetnénk el bármi-féle kompromisszumot, ha a teljes magyar felsőoktatás és az összes kutatóintézet egységesen lépne föl – folytatja Holl András. – De jelenleg nem vagyunk felhatalmazva arra, hogy lemondjuk a szolgáltatást. Mi, az MTA Könyvtár csak az EISZ üze-

meltetőjeként tárgyalunk a kiadókkal. Én egyébként azt gondolom, hogy önmagában az előfizetés teljes felmondásával való fenyegetés sem lenne célravezető. Magyarországnak jelenleg két évre szóló megállapodása van az Elsevierrel. Fel kell készülnünk a 2018 utáni időszakra, nemzeti stratégiát kell kialakítsunk a különböző nagy kiadókkal, adatbázis-szolgáltatókkal való tárgyalásra.

Forrás: <http://mno.hu/tudomany/tudosokon-nyereszkednek-osszefoghatnak-ellenuk-1379550>

(F.Iné)